

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΘΕΟΦΑΝΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ
ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑΣ -
ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΣΤΟ ΝΟΒΓΚΟΡΟΝΤ

του Κωνσταντίνου Θώδη *

Η ιστορία της ρωσικής αγιογραφίας αρχίζει πριν από 1000 περίπου χρόνια, όταν ο Μεγάλος πρίγκηπας Владимир οδήγησε με τις μεταρρυθμίσεις του τη Ρωσία του Κιέβου στην πολιτισμική τροχιά του Βυζαντίου. Οι σχέσεις της Ρωσίας με το Βυζάντιο και αργότερα ανάμεσα στην Ελλάδα και την ορθόδοξη Ρωσία, υπήρξαν στενές, αδελφικές και αδιάλειπτες μέχρι σήμερα, γιατί «ζυμώθηκαν» με την κοινή πνευματική κληρονομιά. Σύμφωνα με το παλαιό Μέγα Χρονικό, που αποδίδεται στο μοναχό Νέστορα, με τον εκχριστιανισμό των Ρώσων το 988 – 989 μ.Χ. και την επιρροή τους από το Βυζάντιο, έχουμε τη δημιουργία των πρώτων ανεξάρτητων ηγεμονιών και τις πρώτες θρησκευτικές παραδόσεις των Ρώσων. Σύμφωνα με το χρονικό αυτό, διάφορα σλαβικά φύλα επιβλήθηκαν με την πολιτική συγκρότησή τους στην περιοχή. Οι Σκανδιναβοί Varags – γνωστοί ως Vikings – και οι Ros διαμόρφωσαν τις πρώτες ισχυρές ηγεμονίες, ο Rurik στο Νόβγκοροντ και οι Askold και Dior στο Κίεβο. Κάτοχοι των ποτάμιων εμπορικών δρόμων του Βόλγα και του Δνειπερου, οι Ρως έρχονται σε εμπορικές επαφές με το Βυζάντιο και επιδίδονται συχνά σε ληστρικού χαρακτήρα επιδρομές. Μετά την κατάκτηση του Κιέβου από τον Oleg και τον Igor το 880 - 883 μ.Χ., οι συνεχιζόμενες βυζαντινορωσικές εμπορικές σχέσεις ευνοούν τη διείσδυση του Χριστιανισμού. Αυτό, επισπεύδεται από το βάπτισμα της συζύγου του Igor, ηγεμονίδας του Κιέβου, Ολγας, το 967 μ.Χ. στην Κωνσταντινούπολη, γεγονός που θεωρείται ως πρόδρομο του εκχριστιανισμού της χώρας. Ο Yaroslav ο Σοφός συνδέει το όνομά του με τη χρυσή εποχή του πολιτισμού του Κιέβου. Εδώσε στην πόλη τη μορφή μιας χριστιανικής πρωτεύουσας. Τον καθεδρικό ναό της Αγίας Σοφίας οικοδόμησε με Έλληνες που προσκάλεσε από την Πόλη. Η τέχνη του περίφημου αυτού μνημείου εντάσσεται στα μεγάλα μνημειακά έργα του πρώτου μισού του 11^{ου} αι. – Οσιος Λουκάς Φωκίδας, Νέα Μονή Χίου, Αγία Σοφία Αχρίδας κλπ. «Τα τμήματα των μωσαϊκών από τη μονή του Αγίου Μιχαήλ της Χρυσής Στέγης, κοντά στο Κίεβο, του 1108, αντιπροσωπεύουν την πρώιμη Κομνήνεια τέχνη, ενώ οι τοιχογραφίες του ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου του 1189 και του ναού του Αγίου Δημητρίου του 1195 στο Κίεβο, είναι έργα Κωνσταντινουπολιτών ζωγράφων της τελευταίας περιόδου της Κομνήνειας ζωγραφικής [1].» Εισάγονται φορητές εικόνες από την Πόλη, όπως η εικόνα της Παναγίας Ελεούσας, Богоматерь Елеуса = Умиление, γνωστή ως «Θεοτόκος του Vladimir». «Στην άλλη ηγεμονία, την κοιτίδα των Rurik, το Νόβγκοροντ, σήμερα Βελίκι Νόβγκοροντ – Великий Новгород - συναντούμε τοιχογραφίες των αρχών του 12^{ου} αι., όπως ο Άγιος Νικόλαος της Αυλής και τα καθολικά των μονών του Αγίου Γεωργίου του 1119 και του Αγίου Ανδρέα του 1125, που θεωρούνται έργα Ελλήνων ζωγράφων [2].»

« Στις ρωσικές εκκλησίες το κάλλος της διακοσμήσεως ευρίσκεται σε απόλυτη αρμονία με τα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής. Το βλέμμα του πιστού σαγηνεύεται από το πλήθος των σκηνών , από το Ευαγγέλιο και από τις μορφές των Αγίων , με τις οποίες είναι εικονογραφημένοι οι τοίχοι και οι τρούλοι [3] ...»

«Η ρωσική εικόνα αποτελεί μια από τις πλέον εναργείς διακηρύξεις του εθνικού θρησκευτικού πνεύματος. Διήκει δια μέσου των αιώνων και αντανακλά την εμπειρία της πνευματικής ζωής του εκκλησιαστικού πληρώματος , συνιστά δε , ενόραση δια του χρωστήρος [4] ...» . «Είναι χαρακτηριστικό , ότι από τους πρώτους αγίους της ρωσικής ορθοδοξίας είναι οι άγιοι εικονογράφοι Αλύπιος (+ 1114) και Γρηγόριος (+ 11^{ος} αι.) και οι δύο , μοναχοί της Λαύρας των Σπηλαίων του Κιέβου. Άλλοι εικονογράφοι άγιοι , ήσαν ο Μητροπολίτης Ρωσίας Πέτρος (+ 1326) , ο Αρχιεπίσκοπος Ροστώβ Θεόδωρος (+ 1394) , ο όσιος Διονύσιος του Γκουσίτσκ (+ 1473) , ο όσιος Αντώνιος του Σέγια (+ 1556) και ο κορυφαίος όλων , ο όσιος Ανδρεΐ Ρυβλέβ (+ 1430) [5] » . «Οι τοιχογραφίες του 12^{ου} αι. στη Νερέντιτσα του Νόβγκοροντ , στο Πσκώφ , στη Στάραγια Λάντογκα και στον Άγιο Δημήτριο του Βλαντίμιρ , αποτελούν επαναλήψεις των αριστουργημάτων της Κωνσταντινουπόλεως , ενώ στην Αγία Σοφία του Κιέβου διασώζονται εξαιρετικά δείγματα ψηφιδωτών. Η τέχνη των φορητών εικόνων καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα και ενισχύθηκε από την παρουσία στη Ρωσία θαυματουργών βυζαντινών θεομητορικών εικόνων , όπως της Παναγίας του Βλαντίμιρ , της Παναγίας του Σμολένσκ – Οδηγήτριας κ.ά. [6] » Κατά την περίοδο της Μογγολικής κυριαρχίας , η αγιογραφία γνώρισε μεγάλη ακμή , κυρίως χάρις στην παρουσία στη Ρωσία του μεγάλου αγιογράφου Θεοφάνη του Ελληνα (1327 – 1410) . Ο Θεοφάνης «ήταν ο καλλιτέχνης , ο οποίος με τα έργα του έφερε από το Βυζάντιο στη Ρωσία το κάλλος , το δραματικό τόνο και το πάθος , αλλά με μια πνοή πνευματικότητας [7] .»

« Εικονογράφησε τους ναούς της Αγίας Σοφίας και της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο Νόβγκοροντ , Κοίμησης της Θεοτόκου στο Βλαντίμιρ , Κοίμησης της Θεοτόκου στο Βολότοβο και της Γέννησης της Θεοτόκου , Αρχαγγέλου Μιχαήλ και Ευαγγελισμού της Θεοτόκου στη Μόσχα [8,9] .» Ο Φεοφαν Γρεκ υπήρξε δάσκαλος του μεγαλύτερου Ρώσου αγιογράφου, του οσίου Ανδρεΐ Ρυβλέβ (~1360-1430) , μοναχού της Λαύρας του Αγίου Σεργίου . Το πιο γνωστό έργο του οσίου Ανδρέα είναι η εικόνα της Αγίας Τριάδας - φιλοξενίας του Αβραάμ , η οποία σήμερα φυλάσσεται στην State Gallery Tretyakov της Μόσχας . «Ο Ανδρέας Ρουμπλιώβ υπήρξεν απaráμιλλος εκπρόσωπος της αρχαίας ρωσικής τέχνης και κατέστη το πρότυπο πάντων σχεδόν των μεταγενεστέρων Ρώσων ζωγράφων και δη και κατ' απόφασιν της Συνόδου των Εκατόν Κεφαλαίων (1551) [10] » . Το 1405 ο όσιος Ανδρέας μνημονεύεται τρίτος – μετά τον Θεοφάνη τον Ελληνα και τον Πρόχορο – κατά την αγιογράφιση του ναού του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου στο Κρεμλίνο , ενώ το 1408 , αγιογραφεί με τον συνεργάτη του Δανιήλ , το ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου στο Βλαντίμιρ. « Η κύρια συμβολή του Ανδρέα Ρουμπλιώβ έγκειται στην ισορροπημένη σύνθεση των διαφορετικών και κάποτε αντιτιθεμένων ρευμάτων και παραδόσεων της εποχής του , μέσα σε μια τέχνη που ενδιαφερόταν να εκφράσει πρωτίστως το καθολικό εκκλησιαστικό βίωμα και όχι προσωπικούς ή εθνικούς

στοχασμούς και βιώματα [11].» « Ο Ρουμπλιώβ χάρις στην αγνότητα του μοναχικού βίου και στη σωστή θεολογική του σκέψη , ανεδείχθη ο πλέον επιφανής εκφραστής της βυζαντινής ζωγραφικής παραδόσεως [12].»

«Ο Θεοφάνης ο Έλληνας με την έντονα εκφραστική και μυστικιστική τεχνοτροπία του οδήγησε την Παλαιολόγεια παράδοση της Κωνσταντινουπολίτικης τέχνης σε μια ακραία μορφή [21].» «Από τον σύγχρονό του Ρώσο ζωγράφο , μοναχό Επιφάνιο , προέρχονται οι πληροφορίες της καλλιτεχνικής δραστηριότητας του Θεοφάνη στην Πόλη , πριν την εγκατάστασή του στο Νόβγκοροντ. Από τις 5 εκκλησίες που ζωγράφησε εκεί , σώζεται η τοιχογραφική διακόσμηση μόνο του ναού της Μεταμόρφωσης του 1378. Υστερα από μακρόχρονη παραμονή στο Великий Новгород , όπου εκτός από χειρόγραφα , διακόσμησε με τοιχογραφίες και ιδιωτικό ανάκτορο με μια πανοραμική άποψη της Μόσχας , μετέφερε το εργαστήριό του στη Μόσχα. Οι εικόνες της Δέησης που μετέφερε ο Ιβάν ο Τρομερός – Иван Грозный - στο ναό του Ευαγγελισμού στο Κρεμλίνο , πιθανόν από την Κολομνα , όπου εργάστηκε ο Θεοφάνης , αποδίδονται στον Θεοφάνη. Ο - Феοфан Грек - Θεοφάνης ο Έλληνας εργάστηκε στο Серпухов , το Нижний Новгород , ενδεχομένως και στην Κολομνα και το Переслав Залесский [13,26]». «Σε αυτόν αποδίδονται εκτός από την εικόνα της Δέησης στο ναό του Ευαγγελισμού στο Κρεμλίνο και οι εικόνες του «Σωτήρος» , της «Θεομήτορος» , του «Ιωάννου του Βαπτιστή» , του «Αρχαγγέλου Γαβριήλ» , του «Αποστόλου Παύλου» και του «Ιωάννου του Χρυσόστομου». Ιχνη αυτής της τεχνοτροπίας παρατηρούνται και στις μορφές των «Αρχαγγέλου Μιχαήλ» και του «Μεγάλου Βασιλείου [14]». «Στο εργαστήριο του Θεοφάνη και κατά ορισμένους ερευνητές στον ίδιο αποδίδονται οι εικόνες της «Παναγίας του Δον» και της «Κοίμησης της Θεοτόκου» (1380 ή 1392) , της «Τετραμερούς» και της «Μεταμόρφωσης» στο Переслав Залесский – σήμερα βρίσκονται στην Галерея Третьяковский - και το χειρόγραφο του Ευαγγελίου για τον ευγενή – Боярь Фёдор Кошки–1392 περίπου,Κρατική Βιβλιοθήκη της Μόσχας.[15]» Τα έργα του Θεοφάνη χαρακτηρίζει το πάθος των πνευματικών μορφών , η δυναμική του δράματος , η πρωτοτυπία του μηνύματος , η τολμηρή ζωγραφική σε συνδυασμό με την τέχνη της πλαστικής των γείσων και η σαφήνεια των γραμμών και των σχεδίων. «Η δημιουργικότητα και η προσωπικότητα του Θεοφάνη είχαν μεγάλη αξία στην Αρχαία Ρωσία – Древней Руси - , όπου ονομαζόταν «φιλόσοφος» . Ίδρυσε μετά το Великий Новгород και στη Москва εργαστήριο , όπου τόνωσε τη δραστηριότητα των τοπικών ζωγράφων , ιδιαίτερα του Андрей Рублёв και επέβαλε το δικό του στυλ. [16,17] » . «Το πρώτο έργο του Феοфан Грек στη Ρωσία , όπως προαναφέραμε ήταν οι τοιχογραφίες μιας εκ των εκκλησιών στο Великий Новгород , του ναού της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στην οδό Ильина , που χτίστηκε το 1374. Εκεί , ο Θεοφάνης ολοκλήρωσε τις αγιογραφίες το καλοκαίρι του 1378 [18] » . «Επίσης, στην ίδια οδό εργάστηκε και σε σπίτια με πιο χαρακτηριστική την εργασία του με ανάδοχο τον ευγενή Василий Данилович Машков. Οι τοιχογραφίες στο ναό διατηρούνται εν μέρει – στο θόλο απεικονίζεται ο Παντοκράτορας ως Κριτής που περιβάλλεται από μια τετράδα Σεραφείμ. Στους τοίχους και εκατέρωθεν απεικονίζονται οι μορφές των προπατόρων : Αδάμ , Αβελ , Νώε ,

Σιράχ , Μελχισεδέκ , Ενώχ , Ηλίας και Ιωάννης ο Βαπτιστής . Στην καμάρα βρίσκεται το προσευχητάρι των δωρητών ως μικρό παρεκκλήσι με 5 στήλες και η «Τριάδα» , ενώ η καμάρα συμπληρώνεται με τις εικόνες του Ιωάννη της Κλίμακος , του Αγάθωνα , του Ακακίου και του Μακαρίου. Σε κάθε έναν από τους Αγίους , ο Θεοφάνης προσδίδει βαθιά ατομικά και σύνθετα ψυχολογικά χαρακτηριστικά. Ταυτόχρονα , όλοι τους , ο σοφός Νώε , ο προφήτης Ηλίας με απειλητικό ύφος , έχουν κάτι κοινό που τους ενώνει : είναι άνθρωποι με ισχυρό πνεύμα , επίμονη φύση , άνθρωποι που βασανίζονται από αντιφάσεις και βρίσκονται βυθισμένοι σε ένα σκληρό αγώνα με τα ανθρώπινα πάθη. Ιδιαίτερα εκφραστική είναι η φιγούρα του αγγέλου στο κέντρο , που τονίζεται από εσωτερικές εντάσεις [19,23]» . «Οι εικόνες του Θεοφάνη χαρακτηρίζονται από μια τεράστια δύναμη με συναισθηματικό αντίκτυπο , όπου «ηχεί» το τραγικό πάθος. Οι αγιογραφίες του δημιουργήθηκαν με βάση τη γνώση της ζωής και της ψυχολογίας του ανθρώπου . Σε αυτές διακρίνεται μια βαθιά φιλοσοφική έννοια , μια σαφής αίσθηση του νου , το πάθος και η εκδηλωτική ιδιοσυγκρασία του δημιουργού [20,28]» . « Οι τοιχογραφίες της Μεταμορφώσεως είναι ένα πολύτιμο έργο μνημειακής τέχνης του Ηοβγοροδ που έχουν επηρεάσει το έργο πολλών καλλιτεχνών. Κοντύτερα σ' αυτόν , βρίσκονται οι αγιογραφίες στις εκκλησίες του Αγίου Θεόδωρου του Στρατηλάτη και της Κοίμησης της Θεοτόκου στο Βολοτοβο , πιθανόν έργα μαθητών του Θεοφάνη. Στο έργο του Θεοφάνη εκφράζονται πλήρως και βρίσκουν την τέλεια ενσάρκωσή τους οι δύο πόλοι της βυζαντινής πνευματικής ζωής : η κλασική αρχή με βασικό σύνθημα τη γήινη ομορφιά ως δημιούργημα του Θεού και η προσπάθεια για πνευματική άσκηση [24].» Ο βυζαντινός αγιογράφος βρήκε στη Ρωσία ένα δεύτερο σπίτι. «Το πάθος για την εμπνευσμένη τέχνη του ήταν σύμφωνο με την πνευματική αισθητική του ρωσικού λαού και είχε άμεση επίδραση στους σύγχρονους του Θεοφάνη καθώς και στις επόμενες γενιές των Ρώσων καλλιτεχνών [22]» . «Μετά την άγρια τραγικότητα μέσω της ασκητικής απάρνησης του πολυμορφικού και πολύχρωμου κόσμου , που διαπερνά την ύλη και χαρακτηρίζει την τέχνη του Θεοφάνη του Έλληνα , ο Ανδρέας Ρουμπλιώβ εισάγει μια γαλήνια απλότητα που βρίσκεται πιο κοντά στη ρωσική ιδιοσυγκρασία [25].»

Αναφέρουμε μικρά αποσπάσματα από τις προσφωνήσεις του Μακαριώτατου Πατριάρχη Πασών των Ρωσιών κ.κ. Κυρίλλου και του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος κ.κ. Ιερώνυμου , κατά την τελευταία επίσκεψη του δευτέρου στη Μόσχα : «... Σας υποδεχόμαστε ως εκπροσώπους της ένδοξης Ελλάδας , όπου στον Αρειο Πάγο , ο Απόστολος Παύλος κήρυξε στους ειδωλολάτρες την εν αληθεία λατρεία του αγνώστου Θεού (Πράξεις 17.23) και απ' όπου αναχώρησαν οι Άγιοι Θεσσαλονικείς Ισαπόστολοι αυτάδελφοι Κύριλλος και Μεθόδιος , προκειμένου δια του έργου τους να λάβουν οι Σλαβικοί λαοί αλφάβητο και γραφή και ταυτόχρονα την Αγία Γραφή μαζί με τα υψηλά δείγματα της ελληνικής πατερικής σκέψεως. Ανεξάλειπτη άφησαν τη σφραγίδα τους ... ο Άγιος Φώτιος και λοιποί Έλληνες Μητροπολίτες της Ρωσίας , ιδρυτής της σχολής αγιογραφίας Θεοφάνης ο Γραϊκός – Φεοφαν Γρεκ – αυτάδελφοι Λειχούδη , ιδρυτές της Θεολογικής Ακαδημίας της Μόσχας , Αρχιεπίσκοπος Ελασσώνος Αρσένιος , Αρχιεπίσκοποι Ευγένιος Βούλγαρης και Νικηφόρος Θεοτόκης ... Η

Ορθόδοξη Εκκλησία της Ρωσίας υιοθέτησε και επανεξέτασε δημιουργικά την πλούσια πνευματική και πολιτιστική παράδοση του Βυζαντίου...». Αντιφωνώντας ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών ανέφερε : « ...Η ιστορική αυτή Ιερά Μονή Даниловский , όπου μόλις τελέσαμε δοξολογία προς τον Τριαδικό Θεό και όπου εκοιμήθη εν Κυρίω και ετάφη ο επιφανής ιεράρχης Νικηφόρος Θεοτόκης , ο οποίος μαζί με τους Μάξιμο Γραικό – Максим Грек – Αρσένιο Ελασσώνος , Ευγένιο Βούλγαρη και πλειάδα άλλων Ελλήνων , σφυρηλάτησαν τους αδελφικούς εν Χριστώ δεσμούς των δύο λαών μας [27] ...» .

Παραθέτουμε ως επίλογο του πονήματός μας το ποίημα της κ. Εκατερίνα Καλτσιόβα - Τσάρεβα [30] «Υμνος στο Μέγα Νόβγκοροντ» το οποίο εξυμνεί την ιστορία και την παράδοση αυτής της πάλαι ποτέ κραταιάς πόλης του ρωσικού ορθόδοξου βορρά :

« ΥΜΝΟΣ ΣΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΝΟΒΓΚΟΡΟΝΤ »

Μέγα βαφτίστηκες αναμφίβολα στους αιώνες
αγαπημένο παραδόσεων, θρύλων και μύθων !
Μονοπάτι καραβιών “απ’ τους Βαράγγους στους Έλληνες”
έγινες σύμβολο ειρηνικών εμπορικών άθλων .

Ενδοξη πατρίδα της γλυκιάς Ρωσίας
της αρχαίας Ιλμεν * πόλη – μουσείο !
Κι όποιος μας έρχεται χωρίς σπαθί – το περιστέρι της Σοφίας *
κάτω απ’ τη σκέπη του , τον υποδέχεται σαν φίλο !

Πάντα έβλεπες τη σοφία του Θεού :
μας φώτιζες με τη φλόγα του διαφωτισμού
απ’ τις παλιές περγαμηνές της μπεριόζας *
ως τις σύγχρονες σπουδαίες νίκες της επιστήμης .

Ενδοξη πατρίδα της γλυκιάς Ρωσίας
της αρχαίας Ιλμεν πόλη – μουσείο !
Κι όποιος μας έρχεται χωρίς σπαθί – το περιστέρι της Σοφίας
κάτω απ’ τη σκέπη του , τον υποδέχεται σαν φίλο !

Το επιβλητικό σου Φρούριο * πάνω απ’ τα κύματα του Βόλχοβου * -
μεγαλείο ειρηνικών και πολεμικών καιρών ...
Μέσα στο διάβα των αιώνων , σαν κώδωνας κινδύνου
ζητάει την εκπλήρωση νέων νικών !

Ενδοξη πατρίδα της γλυκιάς Ρωσίας
της αρχαίας Γλυμν πόλη – μουσείο !
Κι όποιος μας έρχεται χωρίς σπαθί – το περιστέρι της Σοφίας
κάτω απ' τη σκέπη του , τον υποδέχεται σαν φίλο ! [29]

* Γλυμν – ο. Ильмен : η μεγαλύτερη λίμνη γλυκού νερού στην περιοχή του Νόβγκοροντ. Μεγάλη και όμορφη. Είναι ρηχή, αλλά εκτεταμένη. Στη λίμνη εκβάλλουν 50 ρυάκια και ρέματα και ακολουθεί ένας ποταμός, ο ποταμός Βόλχοβ. Στη θέση αυτή βρίσκεται χτισμένη η πόλη του Νόβγκοροντ. Στην αρχαιότητα η λίμνη ονομαζόταν Σλοβενική Θάλασσα .

* Σοφίας – Софийский Собор : Το 1045 ο πρίγκηπας Βλαδίμηρος ξεκίνησε την κατασκευή στο Κρεμλίνο του Ναού της Αγίας Σοφίας, του κύριου ναού της πόλης του Μεγάλου Νόβγκοροντ. Χρειάστηκαν 7 χρόνια για να ολοκληρωθεί ο ναός. Εκεί χειροτονήθηκε ο πρίγκηπας το 1052. Μετά τη χειροτονία του, έζησε λιγότερο από ένα μήνα και ετάφη στο νεόκτιστο ναό .

* Μπεριόζα – берёза : Γένος φυλλοβόλων δένδρων και θάμνων. Ευρεία διαδεδομένη στη Ρωσία. Στο αρχαίο Νόβγκοροντ το φλοιό της τον ονόμαζαν περγαμνή μπεριόζας και χρησιμοποιήθηκε ως πρωτογενές υλικό γραφής.

* Φρούριο (= Крепость) – Новгородский Детинец : Φρούριο του Μεγάλου Νόβγκοροντ. Βρίσκεται στην αριστερή όχθη του ποταμού Βόλχοβ. Πρώτη αναφορά σε αυτό αναφέρεται το έτος 1044.

* Βόλχοβο – р.Волхов : ποτάμι που διαρρέει την πόλη του Νόβγκοροντ και χύνεται στη λίμνη Γλυμν. Σύμφωνα με την αρχαία παράδοση, ο ποταμός πήρε το όνομά του από το μάγο Βόλχα, μεγαλύτερο γιο του πρίγκηπα Σλόβεν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Εφημερίδα «Καθημερινή» , Οι πύλες του μυστηρίου , 7 Ημέρες , 08.05.1994 , σελ.5
2. Εφημερίδα «Καθημερινή» ο. π. σελ.6
3. Δεληκωστόπουλου Αθ. «Οι σάλπιγγες της Ιεριχούς» , σελ.74
4. ο. π. σελ.77
5. Μάρκου Αντ. «Το ρωσικό αγιολόγιο» , γενικά
6. Περιοδικό «Ορθόδοξη μαρτυρία» , Ρωσικές εικόνες της Θεοτόκου, τ.56 , 1998
7. Δεληκωστόπουλου Αθ. , ο. π. σελ.79
8. Alpatov M. V. Theophanes the Greek , Moscow 1990
9. Σαρδελή Κ. «Θεοφάνης ο Έλληνας» , περιοδικό «Σύναξη» , τ.28 , 1998 , σελ.61-64
10. Βλασίου Ιω. Φειδά «Ιστορία της Εκκλησίας της Ρωσίας από την ίδρυσή της μέχρι και σήμερα» , Εκδοση : Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2005, σελ. 182-183

11. Σκλήρη Σταμ. «Αντρέι Ρουμπλιώβ, ο Άγιος της ρωσικής εικονογραφίας», περιοδικό «Σύναξη», τ.28, 1988, σελ.57
12. Δεληκωστόπουλου Αθ., ο. π. σελ.81
13. Лазарев В.Н. «Феофан Грек и его школа», Москва 1961
14. Голеизовский Н. К. «Заметки о творчестве Феофана Грека», в сборнике: Византийский временник гл. 24, Москва
15. Алпатов М. В. «Феофан Грек» Москва, 1979
16. Каргер М.К. «К вопросу об источниках летописных записей о деятельности зодчего Петра и Феофана Грека в Новгороде», Москва, Ленинград АН СССР, 1958, стр. 565-568
17. Малков Ю.Г. «О роли балканской художественной традиции в древнерусской живописи XIV в. Некоторые аспекты творчества Феофана Грека.» т. 11, Москва, Наука 1980, стр. 135-160
18. Вздорнов Г.И. «Феофан Грек – Творческое наследие.» Москва, Искусство 1983
19. Плутин В.А. «Боярин Василий Данилович Машков и Феофан Грек. Древний Новгород – История, Искусство, Археология, Новые исследования – Сб. Статей – Москва, 1983, стр. 248-270
20. Яковлева А.И. «Ерминия» Дионисия из Фурны и техника икон Феофана Грека. Москва Наука 1984, стр. 7-25
21. Попов Г.В. «Образ сущия церкви во Цареграде», Святая София Феофана Грека и церковь соборная Святых Апостолов. Москва, Северный паломник 2005, стр.443-450
22. Грабарь И.Е. «О древнерусском искусстве» Исследования, реставрация и охрана памятников. Москва, 1966
23. Корнилович А.В. «Окно в минувшее» Москва 1968, стр.58-87
24. Лазарев В.Н. «Русская иконопись от истоков до начала XVI века», Москва 1983, стр.93
25. Ильин М.А. «Искусство Московской Руси. Эпохи Феофана Грека и Андрея Рублёва», Москва 1976
26. Антонова В.И. «О Феофане Греке в Коломне, Переславле Залесском и Серпухове» Материалы и исследования Гос. Третьяковской Галереи, Москва 1958, стр.10-22
27. <http://www.imkythiron.gr/eidiseis/teleutaia/silleitourgo-patriarxi-mosxas-me-arxiepiskopo-ieronimo.html>
28. <http://www.feofan-grek.ru/novgorod-21.php>
29. <http://www.ktdrus.gr/index.files/translation-2.html>
30. <http://www.stihi.ru/avtor/zarowa>

*Ο Κωνσταντίνος Θώδης είναι εκπαιδευτικός του Υπουργείου Παιδείας της Ελλάδας. Διδάσκει την ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό πολιτισμό στη Ρωσία, πόλη Σταυρούπολη από το έτος 2004 ως σήμερα. Είναι συγγραφέας βιβλίων, άρθρων και άλλων εργασιών με γλωσσικό και ιστορικό περιεχόμενο. Ασχολείται με μεταφράσεις ρωσικής ποίησης στην ελληνική γλώσσα και ελληνικής ποίησης στη ρωσική γλώσσα.

| Copyright © Thodis Konstantinos 2012 | Stavropol , Russia |

Ο συγγραφέας διατηρεί όλα τα δικαιώματα και απαγορεύει την αναπαραγωγή με σκοπό το κέρδος, έστω και εν μέρει, σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς προηγούμενη άδεια. Οι μεταφράσεις των κειμένων είναι το έργο του συγγραφέα ή λαμβάνονται από βιβλία που έχουν εκδοθεί. Στην περίπτωση των μεταφράσεων άλλων ο συγγραφέας αυτό που έχει να κάνει περισσότερο είναι να αναφέρει το όνομα του μεταφραστή.

The author retains all rights and prohibits reproduction for profit , even in part , in any form , without prior authorization. The translations of Greek texts are the work of the author or are taken from books published . In the case of translations of others the author has done more to indicate the name of the translator.

*